
BILJEŠKA O KVINTU NUMERIJU RUFU¹**A NOTE ON QUINTUS NUMERIUS RUFUS¹**

Obnovivši trijem jedne zgrade na Isi o svojem trošku, legat i patron grada Kvint Numerije Ruf upisao se u povijest istočne obale Jadrana za razdoblje Cezarove uprave nad provincijom Ilirik (58. – 50. g. pr. Kr.). Posvjedočena nekad prisutnim natpisom, prisutnost Cezarova legata na Isi u tom izrazito bitnom razdoblju odavno je zainteresirala domaće i strane istraživače, posebno njegova funkcija, vrijeme dolaska i razlozi njegove prisutnosti. No od značajnog članka B. Gabričevića *Issa i njen patron Q. Numerius Rufus* do danas nije objavljen noviji rad koji se bavi tom tematikom. Stoga autor ovdje donosi noviju analizu nekoliko aspekata prisutnosti legata Kvinta Numerija Rufa u Iliriku: analizira se dostupna argumentacija kada najranije datirati njegov dolazak na Isu, ukazuje se na prethodne pogreške u pretpostavkama o Numerijevoj funkciji te se naglašava Numerijevo iskustvo kao jedan od glavnih razloga zaduženja u Iliriku.

Cljučne riječi: Kvint Numerije Ruf, Isa, Ilirik, legat, Gaj Julije Cezar

Repairing the portico of a building on the island of Issa at his own expense helped the legate Quintus Numerius Rufus, the patron of the city, to enter the history of the Eastern Adriatic coast during Caesar's administration in the province of Illyricum (58-50 BC). Ascertained by an inscription found on Issa, the presence of Caesar's legate on the island in that very important historical period drew a great deal of interest among Croatian and foreign researchers long ago, particularly his function, year of arrival and reasons for his presence. However, as there have been no recent papers dealing with the subject even since important B. Gabričević's paper *Issa i njen patron Q. Numerius Rufus*, this author has included here a recent analysis of several aspects of the presence of legate Quintus Numerius Rufus in Illyricum. The available arguments supporting the accurate dating of his arrival to Issa are analyzed, mistakes in the earlier hypotheses on Numerius' function are indicated, and Numerius' experience as one of the principal reasons for his appointment in Illyricum is underlined.

Key words: Quintus Numerius Rufus, Issa, Illyricum, legate, Gaius Julius Caesar

1 Ovaj članak predstavlja prošireni i doradjeni dio manjeg dijela autorova neobjavljenog doktorskog rada (F. Milivojević 2017). Kada je potrebno, doktorski rad prikladno je citiran.

1 This article is an enlarged and revised version of a small part of the author's unpublished doctoral thesis (F. Milivojević 2017). Where necessary, the thesis is appropriately quoted.

Natpis o obnovi trijema na Isi, koji je o svojem trošku financirao patron grada, legat Kvint Numerije Ruf, prisutan je u gotovo svakoj domaćoj publikaciji koja se bavi političkim, vojnim i društvenim aspektima provincije Ilirik sredinom 1. st. pr. Kr., i to s razlogom. Dokumentirana prisutnost Cezarova legata u tada vjerojatno najvažnijem gradu provincije Ilirik predstavlja jedan od snažnijih dokaza rimske kontrole nad istočnim Jadranom te sve jačeg doseljavanja rimskog i italskog elementa na njegove obale tijekom Cezarova prokonzulata (58. – 50. g. pr. Kr.). No, unatoč tendenciji moderne historiografije da u svakom segmentu istraživanja povijesti iliričkih prostora revidira stare teorije i pruži novija mišljenja, od članka Branimira Gabričevića *Issa i njen patron Q. Numerius Rufus* (1970.), gdje je prvi put predložena povijesna (i arheološka) analiza Numerijeve uloge i kontekst njegova dolaska na Isu, do danas ne postoji drugi rad koji se posebno dotaknuo te tematike. Natpis i uloga Kvinta Numerija Rufa spominju se samo u djelima daleko šireg konteksta,² bez novijih analiza i nužne usporedbe starijih tumačenja Numerijeve prisutnosti i novijih saznanja o kasnorepublikanskoj povijesti istočnog Jadrana. S tim na umu, ova bilješka ima namjeru pružiti svojevrsan moderniji dodatak članku B. Gabričevića o nekim aspektima prisutnosti Numerija Rufa na Isi. Analiziraju se argumenti za datiranje njegove prisutnosti, tip funkcije i razlozi Cezarove odluke da pošalje upravo Numerija Rufa u Ilirik.

*

Za početak, sve što se o povezanosti Kvinta Numerija Rufa s Ilirikom može reći temelji se na spomenutom natpisu o obnovi trijema zgrade na Isi:³

Q · NVMERIVS · Q · F · VEL ·
RVFVS · LEG · PATRON ·
PORTIC · REFICIVND ·
DE · SVA · PECUN · COER ·
I D E M Q V E · P R O B ·

Evidentno je da je riječ o legatu i patronu grada, međutim danas uvriježenu dataciju natpisa u preciznije vrijeme Cezarove uprave Ilirikom nekada nije bilo tako jednostavno utvrditi. Glavni je razlog taj što ne postoji ni jedan drugi podatak koji bi Kvinta Numerija Rufa povezo s Isom ili Ilirikom. Štoviše, o njegovoj se karijeri općenito vrlo malo može reći. Navodno je bio picenskog ili

2 Npr. M. Suić 2003, 35; G. Bandelli 2004, 118; M. Šašel Kos 2005, 342; R. Matijašić 2009, 127; D. Džino 2010, 88 itd.

3 CIL I 605 = CIL III 3078; *Q(uintus) Numerius Q(uinti) F(ili) Vel(ina) / Rufus leg(atus) patron(us) / portic(um) reficiund(am) / de sua pecun(ia) coer(avit) / idemque prob(avit)*. Natpis je pronađen 1857. g. na zemljištu koje je pripadalo obitelji Zanella, ali je već u prošlom stoljeću nestao. B. Gabričević 1970, 554, bilj. 1.

The inscription mentioning the repair of a public portico in Issa, sponsored by the city's patron, legate Quintus Numerius Rufus, can be found in almost every Croatian publication dealing with the political, military and social aspects of the province of Illyricum in the mid-1st century BC – and rightly so. The documented presence of Caesar's legate in the then most important city of Illyricum is very strong evidence of Roman control of Eastern Adriatic and the increasing settling of the Romans and Italics along its coasts during Caesar's proconsulship (58-50 BC). Despite the tendency of modern historiography to revise old theories and offer new opinions for every segment of the history of Illyricum, Branimir Gabričević's article *Issa and Its Patron Q. Numerius Rufus* (1970), the first one to offer a historical (and archaeological) analysis of Numerius' role and the context of his arrival to Issa, remains the only paper dedicated particularly to this subject. Otherwise, the inscription and name Quintus Numerius Rufus are mentioned only in the works dealing with a much broader context,² without new analyses and necessary comparisons of earlier interpretations of Numerius' presence and more recent insights into the Late Republican history of Eastern Adriatic. Taking this into account, the intention of this article is to serve as a sort of modern supplement to B. Gabričević's article about certain aspects of Numerius Rufus' presence on Issa. The article analyzes the arguments for the dating of Numerius' presence, the type of his function and why Caesar specifically chose to send Numerius Rufus to Illyricum.

*

To begin with, everything we can tell about Quintus Numerius Rufus' connection with Illyricum is based on the abovementioned inscription about the repair of the portico of a building on Issa:³

Q · NVMERIVS · Q · F · VEL ·
RVFVS · LEG · PATRON ·
PORTIC · REFICIVND ·
DE · SVA · PECUN · COER ·
I D E M Q V E · P R O B ·

Numerius was clearly a legate and patron of the city. However, although the dating of the inscription to a precise period of Caesar's administration of Illyricum is widely accepted today, it was not that easy to determine. The main reason

2 E.g. M. Suić 2003, 35; G. Bandelli 2004, 118; M. Šašel Kos 2005, 342; R. Matijašić 2009, 127; D. Džino 2010, 88 etc.

3 CIL I 605 = CIL III 3078; *Q(uintus) Numerius Q(uinti) F(ili) Vel(ina) / Rufus leg(atus) patron(us) / portic(um) reficiund(am) / de sua pecun(ia) coer(avit) / idemque prob(avit)*. The inscription was found in 1857 on the land that belonged to the Zanella family. However, it disappeared in the same century. B. Gabričević 1970, 554, n. 1.

oskanskog podrijetla,⁴ oko 60. g. pr. Kr. bio je kvestor u provinciji Africi,⁵ a jedini pouzdani podatak, ujedno i jedini literarni, govori da se kao plebejski tribun usprotivio inicijativi za opoziv Cicerona iz progonstva.⁶ Epizoda se točno smješta u 57. g. pr. Kr., na temelju čega se u znanoosti pretpostavljalo da natpis o obnovi trijema na Isi treba datirati nakon toga – kad Numerijev trag u povijesnim izvorima nestaje.⁷

Kako Gabričević izlaže u valjda jedinom modernom radu koji se detaljnije dotaknuo ove teme,⁸ tijekom sastanka u Luki 56. g. pr. Kr. Cezar je zatražio produljenje prokonzularnog zaduženja na dodatnih pet godina i dodjelu deset legata. Uz pretpostavku da su ta desetorica odreda podržavala Cezara, Gabričević dovodi Numerijevo zaduženje u neposrednu vezu s tim zahtjevom. Cezar bi ga tako nagradio za hrabre pokušaje da spriječi Ciceronov povratak u Rim, protiv čega je bio i sâm, ali se zbog praktičnih interesa i političkog trenutka nije mogao osobno angažirati.⁹ Navodi da se Numerijev dolazak na Isu treba promatrati upravo kao jednu od posljedica itekako poznatog poslanstva Cezaru u Akvileji. Isejci i ostale zainteresirane strane vodili su spor s konventom rimskih građana u Saloni,¹⁰ zbog čega je Cezar morao donijeti pravorijek o osjetljivim odnosima u provinciji. Kako Gabričević izlaže, da je Numerije već bio na Isi, na grčkom se natpisu, gdje postoji zabilježena Cezarova odluka, ne bi se pojavilo ime nepoznatog rimskog građanina Gaja Gavenija, nego patrona grada i Cezarova legata. Zaključuje da je vjerojatnije kako su Isejci izabrali Numerija kao patrona poslije poslanstva, što bi odgovaralo objema zainteresiranim stranama. Isa bi imenovanje Numerija shvatila kao garanciju za poštivanje pravorijeka, a Cezar je mogao povoljno ocijeniti proksenijski odnos Ise i njegova legata.

is the fact that there is no other information connecting Quintus Numerius Rufus with Issa or Illyricum. Indeed, very little can be said about his career in general. Allegedly he was of Picenian or Oscan origin.⁴ Around 60 BC he was a quaestor in the province of Africa.⁵ The only reliable piece of information about him – also the only literary one – tells us that, as a plebeian tribune, he opposed the initiative for revoking the decision on Cicero's exile.⁶ As this episode took place in 57 BC, it is believed today that the inscription about the repair of the portico on Issa should be dated to a period after that, when Numerius disappears from historical sources.⁷

As Gabričević explains in probably the only modern paper that deals with this subject in detail,⁸ at the 56 BC conference in Lucca Caesar demanded an extension of his proconsulship for additional five years and appointment of ten legates. Assuming that Caesar had the support of these ten legates, Gabričević correlates Numerius' appointment with Caesar's demand. Caesar would thus reward him for his courageous attempts to prevent Cicero's return to Rome (Caesar was also against Cicero's return, but he could not intervene personally due to the practical reasons and political situation of the moment).⁹ Gabričević claims that Numerius' arrival to Issa should be perceived as a consequence of the well-known delegation sent to Aquileia, where Caesar was currently staying. The Issaeans and other interested parties had entered a dispute with the *conventus* of Roman citizens in Salona,¹⁰ so Caesar had to pass his judgment about the delicate relations in the province. According to Gabričević, if Numerius had already been on Issa, the Greek inscription that mentions Caesar's decision would not contain the name of the less known Roman citizen Gaius Gavenius; instead, it would contain the

4 E. Gruen (E. Gruen 1995, 118) po imenu misli da je Picen, što bi bilo u skladu s Cezarovom tendencijom da za legat uzima nerimljane viteškog staleža. L. Taylor (L. Taylor 1960, 63 ff., 238) i R. Karster (R. Karster 2006, 278) također pretpostavljaju da je Picen jer se regija povezuje s tribus Velina što se u Numerijevu natpisu jasno naznačava. G. Chase (G. Chase 1897, 138 ff.) pretpostavlja da je Oskan po natpisima u regiji koji sadrže praenomen Numerius.

5 Bio je kvestor. To je poznato zbog natpisa koji su u njegovu čast u Utici podigli stipendarii ruralnih zajednica (Muxi, Gususi, Zeugei). CIL I 2513 = ILS 9482. M. Rostovzeff 1926, 278; T. Broughton (T. Broughton 1952, 184) pretpostavlja da se radi o 60. g. pr. Kr. jer je to zadnji mogući datum. Također, postoji i fragment natpisa pronađen u Rimu koji spominje Kv. Numerija Rufa. Moguće je da se radi o njegovu nadgrobnom natpisu. CIL IV 37069.

6 Cic. *Pro Sest.* 72; usp. id. 82 i 94; Ciceron se na još dva mjesta referira na tribune koji su se usprotivili njegovu povratku. Cic. *in Pis.* 35; *Pro Mil.* 39; Schol. Bob. 122 i 134; Ciceron podrugljivo naziva Numerija „Grakho“ jer kao i poznata braća zauzima popularski stav da se „pomogne“ siromašnima tako da se isprazni državna blagajna. Naravno, Ciceron umanjuje njegov značaj u odnosu na Grakha i uspoređuje ga s crvenim poljskim mišem (*mus agrestis robeus*). Vidi R. Karster 2006, 278.

7 F. Münzer 1937, 1326–1327.

8 B. Gabričević 1970.

9 B. Gabričević 1970, 554–557. Naglašava da su njegovi prethodni zaključci o natpisu s Ise pogrešni. Vidi B. Gabričević 1968; J. J. Wilkes 1969, 39 (piše da je Numerije prihvatio imenovanje legatom da bi izbjegao Ciceronovu osvetu); M. Šašel Kos 2005, 342; R. Matijašić 2009, 127; D. Džino 2010, 92.

10 BE 1953, 147–148, br. 122. Više vidi u M. Suić 1958a; 1966; posebno S. Čače 1999.

4 E. Gruen (E. Gruen 1995, 118) thinks that his name is Picenian. This would be in keeping with Caesar's tendency to choose non-Roman aristocrats for legates. L. Taylor (L. Taylor 1960, 63 ff., 238) and R. Karster (R. Karster 2006, 278) also assume that he was a Picens because this region is associated with *tribus Velina* – something clearly indicated in Numerius' inscription. G. Chase (G. Chase 1897, 138 ff.) believes he was an Oscan, based on the inscriptions in the Oscan region that contain the praenomen *Numerius*.

5 He was a quaestor. We know that thanks to an inscription erected in his honor in Utica by the *stipendarii* of rural communities (*Muxi, Gususi, Zeugei*). CIL I 2513 = ILS 9482. M. Rostovzeff 1926, 278; T. Broughton (T. Broughton 1952, 184) thinks it was in 60 BC because it is the last possible date. Also, a fragment of an inscription found in Rome mentions Q. Numerius Rufus. It could be his funerary inscription. CIL IV 37069.

6 Cic. *Pro Sest.* 72; cf. id. 82 and 94; There are two other Cicero's passages containing references to the tribunes who opposed his return from the exile. Cic. *in Pis.* 35; *Pro Mil.* 39; Schol. Bob. 122 and 134; Cicero scornfully calls Numerius "Gracchus" because, just like the well-known brothers of the same name, he supported the *Populares'* viewpoint that the state treasury should be emptied and the funds distributed to the poor. Of course, Cicero considers Numerius inferior to Gracchus and compares him with a "red field mouse" (*mus agrestis robeus*). See R. Karster 2006, 278.

7 F. Münzer 1937, 1326–1327.

8 B. Gabričević 1970.

9 B. Gabričević 1970, 554–557. He points out that his earlier conclusions about the Issa inscription were wrong. See B. Gabričević 1968; J. J. Wilkes 1969, 39 (He says that Numerius accepted the appointment in order to avoid Cicero's revenge); M. Šašel Kos 2005, 342; R. Matijašić 2009, 127; D. Džino 2010, 92.

10 BE 1953, 147–148, no. 122. See more in M. Suić 1958a; id. 1966; particularly S. Čače 1999.

Iako Gabričevićev članak doista predstavlja jedini važan pokušaj moderne historiografije da predloži odgovore na sve probleme u vezi s Numerijevim zaduženjem, u kontekstu novijih saznanja oni nisu ni približno adekvatno riješeni.

DATACIJA

Prije svega, s određenom dozom sigurnosti može se tvrditi da Numerijevo zaduženje na Isi treba dovesti u vezu s promijenjenim okolnostima u Iliriku. Gabričević je odavno na dobrom tragu – poslanstvo Cezaru u Akvileju ukazalo je na nestabilnosti u odnosu između već prisutnog i doseljeničkog stanovništva te bi prisutnost Cezarova legata donekle pridonijela jačanju osjećaja sigurnosti ili prividno pokazala zainteresiranim stranama da se upravitelj brine o provinciji. No kada pokušamo odrediti kada je Numerije došao na Isu, već se na prvi pogled uočava manjak valjane argumentacije u djelima moderne historiografije. Većina suvremenih autora samo citira Gabričevićev spomenuti članak i podrazumijeva da se događaj zbilo 56. g. pr. Kr.¹¹ Upravo je u tome problem. Gabričević nigdje ne datira Numerijevo prisustvo na Isi 56. g. pr. Kr. Dapače, Gabričević misli da je Numerije došao na Isu naredne godine – 55. g. pr. Kr.¹²

Načelno se može reći da je glavni razlog nedostatka argumenata u korist datacije Numerijeve prisutnosti na Isi 56. g. pr. Kr. sama pretpostavka da je dovoljno pogledati kontekst Numerijeva zaduženja te povezanost s okolnostima poslanstva Cezaru u Akvileji i tadašnjom zamršenom situacijom u srednjem Jadranu. No to nikako ne rješava problem. Iako je pretpostavka sasvim opravdana, Numerije je na Isu mogao doći iste godine kada i poslanstvo Cezaru u Akvileju ili pak naredne godine. Moguće su obje opcije. Međutim, ako bismo se morali opredijeliti za jednu, to bi bila 56. g. pr. Kr. zato što se čini da je Gabričevićeva datacija poprilično dvojbena i neuvjerljiva. Naime, njegova pretpostavka svodi se na to da je Numerije otišao na Isu: 1) nakon poslanstva Cezaru u Akvileju 55. g. pr. Kr.; 2) nakon što je iste godine Trebonijev zakon Cezaru odobrio legate i produljenje provincijskog zapovjedništva. Time se očito izlaže da su Cezaru legati mogli biti dodijeljeni jedino dotičnim zakonom, pa ako je već izglasan 55. g. pr. Kr., onda se tada mora datirati i Numerije na Isi.

Osim što je sasvim poznato da se poslanstvo Cezaru u Akvileju dogodilo u ožujku 56. g. pr. Kr., a ne godinu dana poslije,¹³ najveće nedoumice stvara napomena da su legati Cezaru mogli biti dodijeljeni jedino formalnim zakonom. Bez obzira na to što promagistrat sam bira svoj

name of Caesar's legate and patron of the city. Gabričević concludes it is more likely that the Issaeans appointed Numerius as their patron after the delegation. This would suit both interested parties. Issa would perceive Numerius' appointment as a guarantee that the judgment would not be violated and Caesar could favorably appraise the proxenian relation between Issa and his legate.

Although Gabričević's paper constitutes modern historiography's single relevant attempt to resolve the questions concerning Numerius' appointment, the recent insight suggests that these are far from being adequately resolved.

THE DATING

First of all, we can rather safely say that Numerius' appointment in Issa could have been associated with the new developments in Illyricum. Gabričević was on the right track: The delegation to Caesar in Aquileia drew his attention to the tensions between the existing population and the settlers, suggesting that the presence of Caesar's legate would make the inhabitants feel safer or show the interested parties that the governor had the province under his control. But when we try to establish the year of Numerius' arrival to Issa, we realize that modern historiography lacks good arguments in this regard. Most of modern authors merely quote the said Gabričević's paper and take it for granted that the event took place in 56 BC.¹¹ And this is where the problem lies. Gabričević never dated Numerius' arrival to Issa to 56 BC. On the contrary, he thinks Numerius arrived there in the following year – 55 BC.¹²

In principle, we can say that the reason for the lack of arguments that would substantiate the dating of Numerius' arrival to Issa to 56 BC lies in the assumption that it is enough to analyze the context and connection of Numerius' appointment with the reasons for the delegation sent to Caesar in Aquileia and with the complex situation in the Central Adriatic in those days. But this does not solve the problem. While the assumption may be justified, Numerius could have also arrived to Issa the same year when the delegation went to Caesar or the following year. Both options are possible. However, if we had to pick one of these two years, it would be 56 BC, because Gabričević's dating seems rather dubious and unconvincing. His hypothesis is based on two claims: That Numerius left for Issa 1) after the delegation to Caesar in Aquileia in 55 BC, and 2) after the *Lex Trebonia* had approved Caesar's legates and the extension of provincial governorship. Clearly, it is suggested that only the *Lex Trebonia* could have approved Caesar's legates and, since the law had been passed in 55 BC, this is the year that Numerius' arrival to Issa should be dated to.

11 Npr. S. Čače 1999, 80; M. Suić 2003, 35; G. Bandelli 2004, 118; M. Šašel 2005, 342; R. Matijašić 2009, 127; D. Džino 2010, 88 itd.

12 B. Gabričević 1970, 556 ff.

13 Natpis o poslanstvu prvi put objavljen u J. Brunšmid 1898, 33–34, br. 31; R. Sherk 1969, 24.

11 E.g. S. Čače 1999, 80; M. Suić 2003, 35; G. Bandelli 2004, 118; M. Šašel Kos 2005, 342; R. Matijašić 2009, 127; D. Džino 2010, 88 etc.

12 B. Gabričević 1970, 556 ff.

stožer podređenih zapovjednika, istina je da njihovo zaduženje nije službeno bez formalne ratifikacije. Međutim, rimsko zakonodavstvo nije izričito nalagalo da je za imenovanje legata nužno izglasavanje formalnog zakona unutar kojeg postoji prijedlog. Štoviše, takva procedura bila bi nekonstruktivna i nepraktična. Dodatni legati često se traže zbog opsežnih operacija u ratovima koji se vode na širem području te bi svaki dugotrajniji proces njihova biranja nepotrebno doveo u pitanje provođenje zapovjednikova zadatka.¹⁴ Svejedno je radi li se o ratu ili o specijalnom zapovjedništvu, odobrenje promagistratova izbora trebalo je nastupiti vrlo brzo nakon originalnog zahtjeva – za što je Rim, uz male promjene ovisno o političkoj pozadini ljudi koji se predlažu, imao legalan i brz oblik ratifikacije – odluku Senata (*senatus consultum*). Stoga, ako je postojala potreba za novim legatima, Cezar nije trebao čekati izglasavanje Trebonijeva zakona. U bilo kojem trenutku mogao je uputiti zahtjev s popisom imena, a Senat je prvom prilikom taj izbor mogao revidirati, potvrditi ili odbiti.¹⁵

Nadalje, ako govorimo o kontekstu Numerijeva zaduženja, čini se da bi ga trebalo datirati u vrijeme kad su okolnosti nalagale da Cezar preraspodijeli svoje dužnosti – upravo 56. g. pr. Kr. kada je svaka od dodijeljenih provincija zahtijevala njegovu prisutnost ili barem pozornost. U Galiji su Veneti otpočeli pobunu koja je Krasa stavila u nezavidan položaj, poslanstvo iz Ilirika ukazalo je na probleme između zajednica provincije i doseljeničkog stanovništva, a sukobi u Rimu naglasili su važnost Cisalpinske Galije kao provincije iz koje se može vršiti pritisak na rasplet političke situacije u Gradu. Zbog sastanka triumvira koji će uskoro uslijediti (u Luki), Cezar je morao ostatu u Cisalpskoj Galiji kako bi popravio odnose između Pompeja i Krasa, a za situaciju u Galiji, do njegova dolaska, brinuli su se legati i Krasov sin.¹⁶ Obje Galije bile su zbrinute, međutim postavilo se pitanje koga poslati u Ilirik. Cezar osobno nije mogao otići, a ne bi imalo smisla povući jednog od zapovjednika iz Galije zbog relativno nebitnog problema (naspram ostalih u tom trenutku) u provinciji u kojoj trenutačno nije potrebno vojno reagirati. Postojalo je jednostavnije rješenje – poslati zahtjev Senatu za novim legatima u sklopu većih priprema i potreba, nakon ratifikacije odabrati jednog i poslati ga u Ilirik.

Također, odabir Numerija Rufa kao jednog od legata za 56. g. pr. Kr. očito je imao smisla. Tijekom 57. g. pr. Kr., od svih Cezarovih pristalica u Rimu, pučki tribun Numerije Ruf u najmanju se ruku iskazao kao najhrabriji i

In addition to the widely known fact that the Issaeian delegation was sent to Aquileia in 56 BC and not a year later,¹³ another source of major dilemmas is the remark that the Caesar's legates could have been approved only by a formal law. True, although a promagistrate would appoint his own subordinate commanders, their appointment would not be official without formal ratification. However, Roman legislation did not expressly require that a formal law containing a motion for appointment of legates be passed before such appointments. Appointments of additional legates were often requested because of extensive war operations taking place in vast territories and any procrastination in these appointments would jeopardize the accomplishment of a commander's mission.¹⁴ Whether it was a war or special duties of a commander, the promagistrate's appointment had to be approved very soon after the initial request. To that end, Rome had in place a legal and swift form of ratification – the Senate's decision (*senatus consultum*) – which could contain minor interventions that depended on the political background of the people proposed for the appointment. Therefore, if there was a need for new legates, Caesar did not have to wait for the *Lex Trebonia* to be passed. He could submit a request with a list of names at any moment, and the Senate could revise, approve or reject the request at the first opportunity.¹⁵

Further on, considering the context of Numerius' appointment, it seems it should be dated to the period when the circumstances required that Caesar redistribute his duties – to 56 BC when each of the provinces assigned to him required his presence or, at least, his attention. In Gaul, the Veneti stirred up a revolt which put Crassus in an unenviable position; the delegation from Illyricum pointed to the problems between the provincial communities and immigrant population; and the conflicts in Rome underlined the importance of Cisalpine Gaul as a province from which the political situation in the City could be influenced. Because of the forthcoming meeting of the triumvirs (in Lucca), Caesar had to stay in Cisalpine Gaul in order to fix the relations between Pompey and Crassus. In the meantime, during his absence, Caesar's legates and Crassus' son were taking care of the situation in Gaul.¹⁶ Both Gauls were thus taken care of but there was still the question of who should be sent to Illyricum. Caesar could go there himself and there was no point to withdraw a commander from Gaul because of a relatively minor problem (compared to other simultaneous problems) in a province where no military intervention was necessary at that moment. There was a simpler solution – a

14 Postoje iznimke, poput zakona o specijalnim zapovjedima Gneja Pompeja u ratu protiv gusara (*lex Gabinia*). Više vidi u S. Jameson 1970; K. M. Girardet 1992; usp. J. M. Roddaz 1992.

15 O proceduri Senata vidi A. Russell 1933.

16 S. Bilić-Dujmušić, F. Milivojević 2018, 64.

13 The inscription about the delegation was first published in J. Brunšmid 1898, 33–34, no. 31; R. Sherk 1969, 24.

14 There were exceptions, like Gnaeus Pompey's law on special authorities of commanders in wars against pirates (*Lex Gabinia*). See more in S. Jameson 1970; K. M. Girardet 1992; cf. J. M. Roddaz 1992.

15 For Senate procedures, see A. Russell 1933.

16 S. Bilić-Dujmušić, F. Milivojević 2018, 64.

najambiciozniji.¹⁷ Iako legalnost njegova postupka nije dovedena u pitanje, sigurno nije bilo lako usprotiviti se opozivu Cicerona iz progonstva u trenutku kad je javno mnijenje zagovaralo njegov povratak. Dapače, ako je Gruen u pravu i ako se upravo u Numeriju može pronaći tribun koji se iste godine usprotivio Milonovoj optužbi protiv Klodija na osnovi *lex Plautia de vi*,¹⁸ onda je riječ o čovjeku koji je svoju poziciju iskoristio direktno za obranu i napredak popularske političke opcije. Prema tome, nema razloga sumnjati da Numerijevu dužnost i prisutnost na Isi treba datirati upravo u 56. g. pr. Kr. Krajem prethodne godine Numerije je sigurno mogao očekivati daljnja zaduženja, pogotovo u trenutku kad mu je istekao tribinat i kad je Cezar shvatio da su mu zbog situacije u Iliriku potrebni novi legati.

FUNKCIJA I RAZLOG

Tako je Numerije Ruf, izbjegavši Ciceronovu osvetu zbog protivljenja povratku poznatog oratora u Rim, 56. g. pr. Kr. prihvatio zaduženje na Isi i najzad postao patron grada. Kako Gabričević zaključuje, stvoren je po Cezara povoljan proksenijski odnos u jednoj od provincija pod njegovom upravom. Numerijeva funkcija pak budi niz sumnji. Danas izgubljeni natpis o patronovoj obnovi trijema jednoznačno upućuje da je bio legat, međutim nužan je oprez u tumačenju. Riječ je o multifunkcionalnoj, prilagodljivoj i nadasve izvanrednoj dužnosti koja se dodjeljuje izvan okvira standardne procedure godišnjih izbora za rimske magistrature. Ovisno o potrebama upravitelja provincije ili Senata, legat je mogao biti izaslanik, zapovjednik legije (ili vojske sačinjene od nekoliko legija) te zamjenik upravitelja provincije, zadužen za upravu i administraciju teritorija.¹⁹ U Numerijevu slučaju nemamo konkretnog odgovora. Spomenuti natpis ne sadrži dodatne napomene o specifičnosti njegove funkcije te naizgled ovisimo o najboljoj znanstvenoj pretpostavci.

Problematiku nikako nije zaobišao interes starijih autora. Može se reći da su do danas bile zastupljene isključivo dvije teorije na čelu s njihovim izvornim predlagateljima. (1) S jedne strane, Gabričević predlaže da je Numerije Ruf bio izaslanik Senata, jedan od deseterice legata (*decem legati*), po potrebi slanih u neku od novoformiranih provincija sa zadatkom da tamošnjem upravitelju ili zapovjedniku budu od pomoći pri rješavanju raznovrsnih problema.²⁰ Dokaz nalazi u Ciceronovu obraćanju Senatu, kasnije uobičajenom u djelo o konzularnim provincijama

request for additional legates was to be submitted to the Senate as part of more extensive preparations and requirements and one of them was to be appointed after the ratification and sent to Illyricum.

Appointing Numerius Rufus as one of the legates was also logical in 56 BC. A year earlier, in 57 BC, the plebeian tribune Numerius Rufus distinguished himself at least as the bravest and most ambitious of all Caesar's supporters in Rome.¹⁷ While the legality of his action had not been challenged, it certainly wasn't easy to oppose Cicero's return from exile in the moment when the public supported his return. Indeed, if Gruen is right and if Numerius was the tribune who – that same year – opposed Milo's accusations against Clodius based on *lex Plautia de vi*,¹⁸ then he was a man who used his position for the defense and advance of the Populares and their political views. Consequently, there is no reason to doubt that Numerius' appointment and presence on Issa can be dated to 56 BC. At the end of the previous year, Numerius had certainly expected new appointments, particularly when his tribunate had expired and when Caesar realized that the situation in Illyricum required new legates.

THE FUNCTION AND THE REASON

Thus, having escaped Cicero's revenge for his opposition to the orator's return to Rome, Numerius Rufus accepted the appointment on Issa in 56 BC and he eventually became the city's patron. According to Gabričević, a proxenian relation, favorable for Caesar, was established in one of the provinces administered by him. However, Numerius' function raises doubts. The inscription about the patron's repair of the portico – now lost – unambiguously indicates that Numerius was a legate. However, such interpretation requires caution. The function of a legate was a multifunctional, flexible and – above all – extraordinary appointment assigned outside the standard procedure of annual elections for Roman magistrates. Depending on the needs of a provincial governor or the Senate, a legate could have been an envoy, commander of a legion (or an army consisting of several legions) or deputy governor of a province in charge of administering the territory.¹⁹ In Numerius' case, there is no concrete answer. As the said inscription does not contain any additional information about the specific nature of his function, we seemingly depend on the best scientific hypothesis.

Earlier authors did not avoid these issues. It can be said that to date only two theories have been represented, led by their original proponents. (1) On the one hand,

17 Naspram Klodija. Pritom se misli na one pristalice koje su mogle očekivati neko zaduženje izvan Rima. F. Milivojević 2017, 254.

18 E. S. Gruen 1995, 294–295. Za optužbu vidi Cic. *red. in Sen.* 19; id. *Pro Mil.* 35. F. Milivojević 2017, 254.

19 Detaljnije o legatima u A. von Premerstein 1924.

20 B. Gabričević 1970, 554. Kada se govori o „raznovrsnim problemima“, uvriježeno se radi o uređenju poslijeratne situacije ili novonastale provincije.

17 Compared to Clodius. The supporters in question were the ones that could expect some appointment outside Rome. F. Milivojević 2017, 254.

18 E. S. Gruen 1995, 294–295. For the accusation, see Cic. *red. in Sen.* 19; id. *Pro Mil.* 35. F. Milivojević 2017, 254.

19 In more detail on legates in A. von Premerstein 1924.

(*De provinciis consularibus*). Tijekom rasprave o dodjeli prokonzularnih zaduženja za 55. g. pr. Kr. Ciceron izjavljuje da je Cezar, neposredno prije sastanka s Krasom i Pompejem u Luki (april 56. g. pr. Kr.), zatražio da mu se dodijeli deset legata.²¹ Shodno tomu, Gabričević pretpostavlja da se moralo raditi o Cezarovim pristalicama i argumentira da je baš tada Numerije preuzeo funkciju legata. (2) S druge pak strane, Mommsen je odavno predložio teoriju o Numeriju Rufu kao Cezarovu zamjeniku upravitelja provincije.²² Iz današnje perspektive potencijalna istinitost Mommsenova tumačenja imala bi dalekosežne implikacije. Sredina prvog stoljeća pr. Kr. svjedočila bi ne samo prvom upravitelju provincije Ilirik već i njegovu zamjeniku s punim ovlastima u donošenju relevantnih odluka. Ilirik bi u kontekstu vremena i geopolitičke važnosti Cezarovih planova bio stavljen uz bok Cisalpskoj Galiji gdje znamo za prisutnost Tita Labijena, dokumentiranog Cezarova zamjenika upravitelja provincije.²³

Bilo bi pogrešno reći da navedene pretpostavke nisu pružile nekoliko relevantnih zapažanja o okolnostima vremena i tumačenju ovlasti specifičnih izvanrednih dužnosti. No čini se da su ipak propustile izvan svake sumnje dokazati srž i razloge Numerijeva zaduženja. Ovdje je potrebna njihova revizija, prije svega kratka rekapitulacija prezentiranih argumenata prije ukazivanja na pogreške u ponuđenim rješenjima.

Primjerice, Gabričevićeva pretpostavka kontekstualno ne odgovara podatcima iz izvora. Jasno je, doduše, da uspostavljena praksa slanja legata u novoosnovanu provinciju nije nimalo nova stvar.²⁴ *Decem legati* (ili ponekad pet) šalju se isključivo po završetku ratnih operacija kada se dekretom zapovjednika na terenu pokušavaju urediti prilike u postojećoj, umirenoj provinciji ili stvoriti temelji administrativne podjele u netom formiranoj. U primjeru Numerija Rufa i Cezarova zahtjeva to ne može biti točno iz nekoliko razloga.

Ponajprije, u znanosti odavno postoji rasprava koja dovodi u pitanje vjerodostojnost podatka da je Cezar uopće tražio legat za uređenje provincije.²⁵ Kako Baldson jezgrovito argumentira, manje je vjerojatno da bi Cezar i njegovi suradnici propustili spoznati kako s tim zahtjevom idu na ruku svojim protivnicima. Ako je Galija do te mjere bila umirena da se već 56. g. pr. Kr.

Gabričević proposes that Numerius Rufus was an envoy of the Senate, one of ten legates (*decem legati*), sent to one of the newly formed provinces when necessary in order to help the local governor or commander solve various problems.²⁰ He finds evidence for this in Cicero's address to the Senate, later included in Cicero's work about consular provinces (*De provinciis consularibus*). In his discussion about assignment of proconsular appointments for 55 BC, Cicero says that Caesar – immediately before his meeting with Crassus and Pompey in Lucca (in April 56 BC), requested to be assigned ten legates.²¹ Accordingly, Gabričević assumes that those must have been Caesar's supporters, offering arguments that it was then that Numerius was appointed as a legate. (2) On the other hand, Mommsen proposed long ago a theory of Numerius Rufus as Caesar's provincial deputy governor.²² From today's perspective, the potential truthfulness of Mommsen's interpretation would have far-reaching implications. In the mid-1st century BC, the province of Illyricum would not only have its first governor, but also his deputy, fully authorized to make relevant decisions. In the context of that period and the geopolitical relevance of Caesar's plans, Illyricum would compare favorably with Cisalpine Gaul and Titus Labienus, a documented Caesar's deputy governor.²³

It would be wrong to claim that the above mentioned assumptions did not include a few relevant observations about the circumstances in that period and about the interpretation of the authority that some extraordinary appointments had. It seems, however, that they failed to prove the essence of and reasons for Numerius' appointment beyond any doubt. Their revision is needed here – that is, a brief recapitulation of the presented arguments before pointing out the fallacy of some solutions.

For example, Gabričević's hypothesis contextually does not correspond with the information from the sources. It is clear that the practice of sending legates to a newly-established province was nothing new at the time.²⁴ *Decem legati* (or sometimes five of them) would be sent only after the war, when the commander in the field would pass a decree to restore order in an existing, settled province or to introduce the first elements of an administrative division in a newly-formed one. In the case of Numerius Rufus and Caesar's request, this cannot be true for several reasons.

21 Cic. *De prov. cons.* 28.

22 T. Mommsen 1874, 648 ff.

23 Caes. (Hirt.) *bell. Gall.* 8. 52. 2–3. B. Gabričević 1970, 554.

24 Slični primjeri su legati koji su slani u razne provincije nakon ratnih operacija Tita Kvinkcija Flaminina u Grčkoj (197. g. pr. Kr.), Lucija Emilija Paula u Makedoniji (167. g. pr. Kr.), Lucija Mumija Ahaika u Grčkoj (146. g. pr. Kr.), Publija Rupilija na Siciliji (132. g. pr. Kr.), kao i Lucija Licinija Lukula u Pontu i Bitiniji (oko 70. g. pr. Kr.). Za provjeru navedenoga dovoljno je pogledati bilo koju detaljniju povijest rečenog razdoblja poput B. Schlessner 1978 o generalnoj povijesti legata u Rimskoj Republici.

25 Pritom se uvriježeno misli na Galiju i netom smirene ratne okolnosti krajem 57. g. pr. Kr. Detaljnije u J. P. V. D. Baldson 1962. Također vidi L. Grillo 2015 i citiranu literaturu.

20 B. Gabričević 1970, 554. When "various problems" are discussed, it usually refers to putting a postwar situation in order or restoring order in a newly-established province.

21 Cic. *De prov. cons.* 28.

22 T. Mommsen 1874, 648 ff.

23 Caes. (Hirt.) *bell. Gall.* 8. 52. 2–3. B. Gabričević 1970, 554.

24 Similar examples include legates sent to various provinces after war operations, such as Titus Quinctius Flamininus in Greece (197 BC), Lucius Aemilius Paulus in Macedonia (167 BC), Lucius Mummius Achaicus in Greece (146 BC), Publius Rupilius in Sicily (132 BC) and Lucius Licinius Lucullus in Pontus and Bithynia (c. 70 BC). This can be verified by consulting any detailed history of the said period, e.g. B. Schlessner 1978 on the general history of legates in the Roman Republic.

mogla organizirati u provinciju, zahtjev za deset legata bio bi odlučujući argument Cezarovih političkih neistomišljenika da se pronađe njegov zamjenik u organizaciji poratnog teritorija.²⁶ Inicijative su itekako postojale. Gotovo istovremeno s Cezarovim zahtjevom na dnevnom redu Senata bila je jedna od najsnažnijih inicijativa do tada, neuspjela poglavito Ciceronovim naporima. Vođen osobnim antagonizmom prema Luciju Kalpurniju Pizonu i Aulu Gabiniju, tadašnjim upraviteljima Makedonije, odnosno Sirije, Ciceronov glavni argument zašto se upravo njima trebaju oduzeti provincije, a ne, kako je predloženo, Cezaru, bio je nelogičnost i opasnost mijenjanja zapovjednika u tekućem ratu. Ciceron se pozivao na okolnosti u Galiji gdje je, nedugo prije spomenute senatske rasprave, otpočela pobuna Veneta i njihovih saveznika. Elokventno podsjetivši senatore da umirenje Galije nije privedeno kraju,²⁷ Ciceron je naglasio da se Cezar nužno morao zaputiti u novi rat. Štoviše, morao je spasiti vojsku na čelu s Publijem Licinijem Krasom, sinom poznatijeg Marka Licinija Krasa i Cezarova političkog saveznika.²⁸

U takvim okolnostima zahtjev za senatskim legatima nema konstruktivnu osnovu. Deset legata za uređenje provincije nema što raditi na području daleko od pacifikacije i konkretnog uređenja. To ipak ne znači da treba dovoditi u pitanje istinitost Ciceronova podatka. Vrlo je vjerojatno da je Cezar doista uputio zahtjev za dodatnim legatima, ali se na njega radije treba gledati u kontekstu priprema za novu kampanju protiv Veneta.²⁹ Razlog je i više nego jasan. Retrospektivno gledano, za razliku od dotadašnjih kampanja protiv brojnih galskih zajednica, ona 56. g. pr. Kr. predstavlja svojevrsan zaokret u taktičnom vođenju galskih ratova. Helvećani, Svevi s Ariovistom i zajednice pod skupnim nazivom Belgae sve su odreda bile kontinentalne grupacije čija se vojna snaga svodila na brojčanu nadmoć u kopnenim bitkama. Cezarov opis brojnih bitaka ukazuje na nužnost podjele njegove vojske na nekoliko manjih, pokretljivijih jedinica kako bi se pokušala nadoknaditi brojčana inferiornost. Veneti su pak bili primorska zajednica s tradicijom mornaričkih operacija, pozicionirana, nimalo nebitno – na Atlantskom oceanu. Usmjereni prema današnjem britanskom otočju, a ne centralnoj Francuskoj, uspješno pokoravanje Veneta bilo bi postignuto jedino efektivnom mornaricom za koju, u dotadašnjim

First of all, science long ago questioned the credibility of the claim that Caesar had requested legates who would restore order in the province.²⁵ As Baldson succinctly argues, it is not very likely that Caesar and his associates would fail to realize that such a request would suit their opponents. If Gaul had been pacified to such an extent that it was possible to organize it as a province as early as in 56 BC, the request for ten legates would be used as a crucial argument of Caesar's political opponents that someone else – not Caesar – should organize the post-war territory.²⁶ Indeed, there were initiatives. Almost simultaneously with Caesar's request, another strong initiative – failed primarily because of Cicero's efforts – was put on the Senate's agenda. Driven by his personal animosity against Lucius Calpurnius Piso and Aulus Gabinius, the then governors of Macedonia and Syria, respectively, Cicero claimed they should be replaced as provincial governors, not Caesar (as had been proposed). His main argument was that it would be illogical and dangerous to replace a commander in an ongoing war. Cicero also reminded the senators of the situation in Gaul, where, just before the said Senate debate, the Veneti and their allies had started a revolt. Eloquently reminding that Gaul had not been pacified yet,²⁷ Cicero underlined that Caesar had to wage another war. Indeed, he had to save his army, led by Publius Licinius Crassus, the son of the better-known Marcus Licinius Crassus, Caesar's political ally.²⁸

Under such circumstances, the request for legates cannot be constructive. Ten legates whose task is to restore order in a province have no business in an area which is still far from pacification and provincial arrangement. This, however, does not mean that the veracity of Cicero's information should be called into question. It is very likely that Caesar indeed submitted a request for additional legates, but this request was probably associated with the preparations for a new campaign against the Veneti.²⁹ The reason is more than clear. In retrospective, unlike the earlier campaigns against numerous Gaulish communities, the one in 56 BC was a turning point of a sort in the tactics employed in the Gallic Wars. The Helvetians, Suebi under Ariovistus and the communities under the common name of the Belgae – they were all continental populations whose military strength was based on their numerical superiority in land battles. Caesar's descriptions of many battles indicate the necessity of dividing his army into a few smaller, more mobile units in order to

26 I to u trenutku kad u Rimu traje rasprava o prokonzularnim zaduženjima u narednoj godini, od kojih je pitanje Galije bilo gotovo glavna tema. Ciceron je sve opisao u *De provinciis consularibus*.

27 Krajem 57. g. pr. Kr. otpočela je pobuna Veneta i njihovih saveznika te se Cezar nužno morao zaputiti u novi rat, što je i učinio pola godine kasnije, nakon održanog sastanka u Luki (april 56. g. pr. Kr.). Detaljnije u S. Bilić-Dujmušić, F. Milivojević 2018.

28 *Caes. bell. Gall.* 3. 7–9. S. Bilić-Dujmušić, F. Milivojević 2018, 64.

29 S. Bilić-Dujmušić, F. Milivojević 2018, 66 ff.

25 Reference is usually meant to Gaul and the newly-settled war circumstances in the late 57 BC. More in J. P. V. D. Baldson 1962. Also see L. Grillo 2015 and quoted literature.

26 And all this during an ongoing debate in Rome about the proconsular appointments for the following year, with a primary focus on Gaul. Cicero described it all in *De provinciis consularibus*.

27 The late 57 BC saw the revolt of the Veneti and their allies, so Caesar had to go to another war. He did that half a year later, after the meeting in Lucca (in April 56 BC). More in S. Bilić-Dujmušić, F. Milivojević 2018.

28 *Caes. bell. Gall.* 3. 7–9. S. Bilić-Dujmušić, F. Milivojević 2018, 64.

29 S. Bilić-Dujmušić, F. Milivojević 2018, 66 ff.

operacijama, nije bilo potrebe, ali sada itekako jest. Umjesto uobičajene procedure podizanja pješačkih regruta Cezar je morao mobilizirati dodatan rod rimske vojske. Međutim, postojao je problem. Rimski brodovi bili su oblikom prilagođeni za borbu na Mediteranu, a ne na Atlantiku. Veliki valovi te drastična razlika u plimi i oseci Atlantika predstavljali bi nepremostive teškoće za plitke rimske brodove zbog čega su Cezarove pripreme za odlazak u rat morale biti kudikamo opsežnije nego dotadašnje.³⁰ Da bi se moglo parirati Venetima, bilo je imperativno izgraditi potpuno novu mornaricu. Ne začuđuje stoga da imamo podatke, smještene u kraj 57. g. pr. Kr., o Cezarovo naredbi da se ona izgradi na ušću Loire (*Liger*), rijeke što se ulijeva u Atlantik, te da se iz provincije priskrbi materijal, veslači i navigatori.³¹

Cezarov zahtjev za dodatnim legatima bio je u skladu s realnom procjenom kako će se i gdje voditi rat s Venetima te svime što je bilo potrebno da bi se vojska uopće mogla zaputiti prema Galiji. Pripreme su zahtijevale veći broj ljudi s različitim, delegiranim dužnostima, dok su skorašnje operacije na kopnu i moru podrazumijevale više involviranih, podređenih zapovjednika. Pojavila se nužnost za novim ljudima i Cezar upućuje zahtjev u pravo vrijeme, početkom proljeća, kada se vojska sprema na polazak u Galiju. Činjenica je da su političke napetosti uslijed sukoba između Krasa i Pompeja te Milona i Klodija, kao i sastanak u Luki kojim su okončane, natjerale Cezara da u rat s Venetima krene tek u ljeto 56. g. pr. Kr., ali nema nikakve dvojbe: Kvint Numerije Ruf nije mogao biti jedan od *decem legati* jer za njima nije bilo potrebe. Sve to odgovara činjenici da se nigdje u izvorima ne spominje odlazak slične komisije u Galiju. Iako Cezar o tome ne bi direktno govorio, njegovi protivnici sigurno ne bi bili toliko šutljivi.³²

S druge strane pak Mommsenov prijedlog o Numerijevu zaduženju eklatantno pokazuje kako se terminom legata kao zamjenika upravitelja provincije suviše olako služi. Iako nisu postojali posebni uvjeti o imenovanju legata u funkciji senatskog izaslanika ili podređenog vojnog zapovjednika (samo ratifikacija odlukom Senata), zamjenik upravitelja provincije, u administrativnom smislu, nije mogla biti osoba bez imperija. Samo osoba s punim ovlastima nad životom rimskog građanina, s

compensate for its numerical inferiority. The Veneti, on the other hand, were a coastal community with naval military traditions, located – importantly – on the Atlantic Ocean. As they were oriented towards present-day British islands, not towards Central France, the only way for their successful subjugation was to deploy an efficient navy (for which there had been no need in the earlier operations). Instead of usual procedure of mobilizing infantry recruits, Caesar had to mobilize an additional branch of the Roman military. There was a problem, however. The shape of Roman ships was suitable for military operations in the Mediterranean, but not in the Atlantic. The large waves and the very big difference between low tides and high tides in the Atlantic would pose insurmountable difficulties for the Roman shallow-draft ships. This is why Caesar's preparations for the war had to be more extensive than ever before.³⁰ In order to ward off the Veneti, building a brand new navy was an imperative. Therefore it is no surprise that sources mention Caesar's order from the late 57 BC that a navy be built at the mouth of Loire (*Liger*), a river flowing into Atlantic Ocean, and that supplies, oarsmen and navigators be obtained from the province.³¹

Caesar's request for additional legates followed from his realistic anticipation how and where would the war against the Veneti be waged and what would be necessary for sending the army to Gaul in the first place. The preparations required a large number of men with various tasks delegated to them and the forthcoming land and sea operation required additional subordinate commanders. As the need for additional men arose, Caesar submitted a timely request in early spring, when the army was preparing to leave for Gaul. Although there is no doubt that the political tensions resulting from the conflicts between Crassus and Pompey and Milo and Clodius, respectively – together with the meeting in Lucca that put an end to them – had forced Caesar to go to the war against the Veneti not earlier than in summer 56 BC, there is no doubt that Quintus Numerius Rufus could not have been one of the *decem legati* because there was no need for that. This conclusion also corresponds with the fact that no source mentions the departure of a similar commission to Gaul. While Caesar would not necessarily mention it directly, his opponents would certainly not keep silent about it.³²

30 J. A. G. van der Veer, 1939, 65–67 ff.; S. G. Oliphant, 1916. Razlika u brodovima Veneta i Rimljana u J. C. Rolfe, 1918. S. Bilić-Dujmušić, F. Milivojević 2018, 66 ff.

31 *Caes. bell. Gall.* 3. 7–9. Detaljnije u S. Bilić-Dujmušić, F. Milivojević 2018.

32 J. P. V. D. Baldson 1962, 138. Ovdje se nikako ne smije upasti u zamku pretpostavke da Numerija, ako već nije bio legat zadužen za uređenje provincije, valja promatrati kao jednog od Cezarovih podređenih zapovjednika. Numerija izričito nalazimo na Isi, a ne u Galiji. Radi se o poprilično jakom argumentu da Numerijevu dužnost, koja god bila, treba povezivati s ilirskim dijelom Cezarova prokonzularnog imperija, a ne galskim. Zapravo, jednako kao što ne možemo tvrditi da je Numerije bio dijelom komisije za uređenje buduće galske provincije (jer takve komisije nije bilo), tako ne možemo tvrditi da je bio vojni zapovjednik u kontekstu Cezarovih sukoba u Galiji jer je bio u Iliriku.

30 J. A. G. van der Veer, 1939, 65–67 ff.; S. G. Oliphant, 1916. For the difference between the ships of the Veneti and Rome, see J. C. Rolfe, 1918. S. Bilić-Dujmušić, F. Milivojević 2018, 66 ff.

31 *Caes. bell. Gall.* 3. 7–9. More details in S. Bilić-Dujmušić, F. Milivojević 2018.

32 J. P. V. D. Baldson 1962, 138. One must try to avoid the trap of a hypothesis that Numerius, if he was not a legate in charge of restoring order in the province, then he must have been one of Caesar's subordinate commanders. Numerius positively arrived to Issa, not to Gaul. It is a strong argument that Numerius' task, whichever it may have been, must be associated with Caesar's proconsular imperium over Illyricum, not Gaul. Just like we cannot claim that Numerius was a member of the commission for restoring order in the future province of Gaul (for there had never been such a commission), we also cannot claim that he was a military commander in Gaul, because sources place him in Illyricum.

pravom zapovijedanja vojskom i sudbenom nadležnošću na definiranom teritoriju može biti legat – zamjenik upravitelja provincije. Preciznije, nije se radilo o izboru imperiju jedne od najviših rimskih magistratura, nego o indirektnom, delegiranom imperiju koji imenovani upravitelj provincije „prenosi“ na jednog od svojih zapovjednika kako bi mogao nositi njegovo znakovlje i upravljati provincijom.³³ No, budući da se zbog strogih zakonskih regulativa nije moglo svojevrijedno raspolažati imperijem (tako da se izbjegne davanje prevelikih ovlasti neiskusnim pojedincima), da bi postupak prijenosa delegiranog imperija bio opravdan, mogli su ga dobiti samo oni legati koji su prethodno držali imperij najviših rimskih magistratura. Dakle, oni legati koji su već bili birani na dužnost konzula ili pretora.³⁴

Ovisno o tome koju su od tih magistratura kandidati prethodno držali, titula legata bila im je odgovarajuća: *legatus pro consule* ili *legatus pro praetore*. Možda su najbolji primjer Lucije Afranije i Marko Petrej, zamjenici upravitelja Hispanije Gneja Pompeja Velikog za razdoblje od 54. do 51. g. pr. Kr. Tako je Afranije, konzul 60. g. pr. Kr., bio *legatus pro consule*, a Petrej, pretor 64. g. pr. Kr., *legatus pro praetore*.³⁵ U potpunosti je ista stvar i s Labijenom i upravom nad Cisalpinskom Galijom. Dužnost pretora obnašao je 60. ili 59. g. pr. Kr., pa je razumljivo da ga Cezar spominje kao *legatus pro praetore* za 51. – 50. g. pr. Kr.³⁶

Takva legatska zaduženja u provincijama nisu nimalo strana u turbulentnom razdoblju multiprovincijskih zapovijedi kasne Republike.³⁷ Porastom broja teritorija pod upravom striktna politika godišnje sukcesije u svakoj od provincija nije bila moguća zbog nedostatka kvalificiranih magistrata. Tako je do uvjetnog kraja Republike

On the other hand, Mommsen's proposition about Numerius' appointment clearly shows an excessive flexibility in interpreting a legate's duties in such way that they also included those of a deputy provincial governor. While no special requirements were needed for a legate to be appointed as a Senate envoy or a subordinate military commander (except the Senate's ratification), no person without *imperium* could have been appointed a deputy provincial governor. Only a person fully authorized to control the lives of Roman citizens, to command army units and to carry out judicial duties on a defined territory could be a legate with the powers of a deputy provincial governor. More precisely, it was not an electoral *imperium* of one of the highest Roman magistracies; it was an indirect, delegated *imperium* that an appointed provincial governor would "transfer" to one of his commanders so that the latter could wear his insignia and administer the province.³³ For the procedure of transferring the delegated *imperium* to be justified – since strict laws banned arbitrary disposal of *imperium* in order to avoid entrusting unexperienced individuals with excessive authority – such *imperium* could be transferred only to the legates who had held the *imperium* of the highest Roman magistracies before – in other words, to the legates who had already been elected to the office of consul or praetor.³⁴

Depending on which of these magistracies they had held before, the candidates for legates would be assigned an appropriate legate title: *legatus pro consule* or *legatus pro praetore*. Perhaps the best examples can be found in Lucius Afranius and Marcus Petreius, deputies of Gnaeus Pompey Magnus, the governor of Hispania in the period from 54 to 51 BC: Afranius, who was a consul in 60 BC, was a *legatus pro consule*; Petreius, who was a praetor in 64 BC, was a *legatus pro praetore*.³⁵ In principle, the same was with Labienus and the administration of Cisalpine Gaul. As he was a praetor there in

33 Postoji i slučaj kada upravitelj na kraju mandata odlazi iz provincije i do dolaska nasljednika delegira jednog od zapovjednika s propretorskim imperijem. To je regulirano *lex de provinciis praetoris* 101./100. g. pr. Kr. Iz funkcije *legati pro praetore* poslije proizlazi *legati Augusti pro praetore*. A. Lintott 1999, 114–115.

34 Obično bi *privatus*, ako bi dobio sličnu zapovijed, dobio imperij koji je u prošlosti držao. Primjer je Pompejev prokonzulatski imperij od 67. do 62. g. pr. Kr. J. P. V. D. Baldson 1962, 134–135. Ponekad se takvi legati samo spominju u provincijama bez naznake tko im je delegirao imperij. Npr. Sall. *Bell. Cat.* 42. 3. U kasnijem razdoblju „ustavne“ i ratne krize kasnog 1. st. pr. Kr. ta je funkcija varirala i mijenjala formu sve dok se nije ustoličila s Augustom, kako je već rečeno, u *legatus Augusti pro praetore*. Zbog toga imamo situacije gdje su zamjenici upravitelji provincija mogli biti čak i kvestori, za što imamo najbolji primjer: Kvint Kornificije koji 48. g. pr. Kr. u Ilirik odlazi kao *quaestor pro praetore*. Detaljnije u J. P. V. D. Baldson 1962, 134–135; E. Badian 1965, 110–13. Općenito o razvoju u 3. i 2. st. pr. Kr. J. Prag 2014a.

35 Dio 39. 39. 4; Plut. *Pomp.* 53. 1–2; App. *Bell. civ.* 2. 18. Radi se o istim legatima s kojima se Cezar sukobio na početku građanskog rata. Tijek vidi u Caes. *bell. civ.* 1. 38–87. Izvori ih jasno zapisuju kao legat, jednako kao što rade i za Marka Fabija Hadrijana u Pontu 71. g. pr. Kr. (Dion piše „arhont“ Dio 36. 9. 2; App. *Mith.* 88; Plut. *Luc.* 35. 1; T. Broughton 1952, 140; T. Brennan 2000, 563), Lucija Kasija u Siriji 43. g. pr. Kr. kojeg je upravitelj, Gaj Kasije, ostavio tamo s jednom legijom (App. *Bell. civ.* 4. 63; usp. id. 4. 135; T. R. S. Broughton 1952, 352–353) te niz dužnosnika ostavljenih da upravljaju Afrikom 43. g. pr. Kr. – radi se o izvjesnom Horaciju, Latinu i Venuleju. Problematiku vidi u T. Broughton 1952, 353–355. Također, tijekom Lukulova i Pompejeva zapovjedništva protiv Mitridata bilo je mnogo sličnih primjera.

36 Caes. (Hirt.) *bell. Gall.* 8. 52. 2–3.

37 F. Milivojević 2017, 167–168.

33 There was also the case when a governor, before leaving the province at the end of his mandate, would delegate one of his commanders with propraetor's *imperium* until the arrival of his successor. This was regulated by the *lex de provinciis praetoris* 101/100 BC. *Legati Augusti pro praetore* was later derived from the *legati pro praetore* function. A. Lintott 1999, 114–115.

34 Upon receiving a similar order, a *privatus* would usually be given the *imperium* he had had in the past. One such example is Pompey's proconsular *imperium* between 67 and 62 BC, J. P. V. D. Baldson 1962, 134–135. Such legates are sometimes mentioned in provinces without specifying who delegated the *imperium* to them. E.g. Sall. *Bell. Cat.* 42.3. In the later period of the "constitutional" and war crisis in the late 1st century BC, this function varied and kept changing its form until, as said above, it developed into *legatus Augusti pro praetore* under Emperor Augustus. This is why there were situations where provincial governors could even be *quaestors*. There is a good example for it: Quintus Cornificius, who came to Illyricum in 48 BC as a *quaestor pro praetore*. More details in J. P. V. D. Baldson 1962, 134–135; E. Badian 1965, 110–13. Generally, on the development in the 3rd and 2nd centuries BC, in J. Prag 2014a.

35 Dio 39. 39. 4; Plut. *Pomp.* 53. 1–2; App. *Bell. civ.* 2. 18. These are the same legates Caesar had a conflict with early in the Civil War. For the developments, see Caes. *bell. civ.* 1. 38–87. Sources clearly define them as legates, including Marcus Fabius Hadrianus in Pontus in 71 BC (Dio uses the term "archon" Dio 36. 9. 2; App. *Mith.* 88; Plut. *Luc.* 35. 1; T. Broughton 1952, 140; T. Brennan 2000, 563), Lucius Cassius in Syria in 43 BC (the latter was left there with one legion by governor Gaius Cassius) (App. *Bell. civ.* 4. 63; cf. id. 4. 135; T. R. S. Broughton 1952, 352–353.) and a number of officials left to administer Africa in 43 BC (certain Horatius, Latinus, Venuleius). See also T. Broughton 1952, 353–355. There were many similar examples during Lucullus' and Pompey's campaign against Mithridates.

učestalija bila pojava jednog upravitelja na čelu nekoliko provincija, što je Senatu i izvršnoj vlasti itekako odgovaralo.³⁸ Međutim, kako se smanjivao broj godišnjih upravitelja, povećavao se broj njihovih zamjenika. Imenovani upravitelj nije mogao biti prisutan na svim dodijeljenim teritorijima dok se morao brinuti za upravu i tekuće poslove unutar njih.

Primjera doista ima mnogo jer je s vremenom funkcija postala uobičajena, međutim svakako ima izuzetaka, pogotovo u razdoblju kada se prvi put pojavljuju takva zapovjedništva.³⁹ U poznatom ratu protiv gusara 67. g. pr. Kr. većina Pompejevih podređenih zapovjednika obnašala je dužnost propretorskog legata iako prethodno nisu držali imperij – za što postoji zakonsko opravdanje. U trenutku njihova imenovanja takva dužnost bila je konstitucionalna novina, proizašla iz nužde zbog same prirode Pompejeva zadatka. Golem teritorij, ugrožen gusarskim aktivnostima, zahtijevao je da svaki od legata suvereno zapovijeda u svojoj zoni operacija, individualno i bez značajnog kontakta s Pompejem.⁴⁰ Bila je to izvanredna situacija. Specijalno zapovjedništvo iziskivalo je i specijalni zakon, pa je na inicijativu Aule Gabinija (*lex Gabinia*) Pompej dobio: 1) goleme ovlasti iako u tom trenutku nije držao konzulat; 2) mogućnost imenovanja više zasebnih propretorskih legata bez obzira na njihove prethodne titule i uvjete. Možemo raspravljati je li na takvu odluku utjecao nedostatan broj sposobnih zapovjednika u trenutcima kada Republika mora odgovoriti na gusarsku prijetnju ili pak politička i klijentelarna podobnost legatskih kandidata, no to i nije toliko bitno. Odluka o stvaranju iznimki u dodjeli titula podređenih zapovjednika bila je samo dio već zakonski stvorenog presedana golemih Pompejevih ovlasti nad provincijama i vojskama Republike, što je sasvim u skladu s razdobljem i potrebama trenutka.⁴¹

Presedan je postojao, ali pogrešno je misliti da se praksa potrebnih uvjeta promijenila. Presedan je bio primjenjiv samo u specijalnim slučajevima kojih u kasnijim razdobljima nema (tj. specifično Cezarova prokonzulata). Uhodana praksa delegiranja imperija bivšim pretorima i konzulima svodila se na imenovanje zamjenika upravitelja provincija kada se za tim ukaže potreba. U kontekstu Numerija Rufa i Ilirika, već je na prvi pogled jasno da Cezarov dugotrajan boravak izvan granica Transalpinske Galije i okolnosti

60 or 59 BC, it is logical that Caesar mentions him as a *legatus pro praetore* for 51-50 BC.³⁶

Such legate's appointments in provinces were rather common in the turbulent period of the multiprovincial commands of the Late Republic.³⁷ As the number of the territories under administration kept growing, implementing a strict policy of annual succession was not possible in every province due to lack of qualified magistrates. Thus, until the end of the Republic, one governor would usually rule in several provinces – something that served the purpose of both the Senate and the executive branch.³⁸ However, the decrease in the number of annual governors was accompanied by an increase in the number of their deputies. The appointed governor could not be present on every territory assigned to him as he would be too busy with administrative and current affairs in them.

Examples are many, because the function became regular over time. There were exceptions, though, particularly in the period when such type of authority appeared for the first time.³⁹ In the renowned was against pirates in 67 BC, most of Pompey's subordinates were at the same time propraetorian legates, although they did not hold the *imperium* – which was legally justified. At the time of their appointment, this duty was a constitutional novelty arising from the nature of Pompey's mission. A vast territory exposed to the threat of pirate activities demanded that every legate masterfully command in his theater of operations, individually and without any significant contact with Pompey.⁴⁰ The situation was extraordinary. Special duties required a special law. At the initiative of Aulus Gabinius, (*lex Gabinia*), Pompey was given: 1) extensive powers, although he was not a consul at the time; 2) the right to appoint a number of propraetorian legates regardless of their earlier titles and requirements. It remains debatable whether such a decision was influenced by lack of capable commanders in the moments when the Republic had to deal with the pirate threat or by the political skills and clientelism of the candidates, but it is not that important. The decision to introduce exceptions to the practice of awarding titles to subordinate commanders was just a part of an already existing legal precedent for Pompey's extensive powers over the provinces and armies of the Republic, which was in keeping with that particular period and its needs.⁴¹

36 Caes. (Hirt.) *bell. Gall.* 8. 52. 2–3.

37 F. Milivojević 2017, 167–168.

38 F. Milivojević 2017, 167–168.

39 One of the earlier examples is G. Salluvius Naso, left by Lucullus in Asia in 73 BC. See n. 47.

40 App. *Mith.* 94; Dio 36. 23. 4 and 36. 37. 1.

41 An opposite situation was the one of Scipio and his Hispanic campaign during the Second Punic War. Interestingly, Scipio never delegated imperium to his subordinate legates. T. Brennan (T. Brennan 2000, 158) explains that he was not in a position to do it because he had been given the proconsular mandate by a special decree. If so, the difference between Pompey and Scipio – both of whom had been given special authorities of a commander – was that the *Lex Gabinia* specifically allowed Pompey to delegate imperium, which was not the case with Scipio. T. Brennan 2000, 218.

38 F. Milivojević 2017, 167–168.

39 Jedan od ranijih primjera je G. Saluvije Nazon kojeg Lukul ostavlja u Aziji 73. g. pr. Kr. Vidi bilj. 47.

40 App. *Mith.* 94; Dio 36. 23. 4 i 36. 37. 1.

41 Suprotna je situacija sa Scipionom i kampanjom u Hispaniji tijekom Drugog punskog rata. Zanimljivo, Scipion ne delegira imperij svojim podređenim legatima, za što T. Brennan (T. Brennan 2000, 158) daje objašnjenje da to nije ni mogao jer je mandat prokonzula dobio specijalnim dekretom. Po tome bi razlika između Pompeja i Scipiona, koji oba dobivaju specijalno zapovjedništvo, bila u tome što je Gabinijev zakon specifično odredio da Pompej može delegirati imperij, a to nije bio slučaj sa Scipionom. T. Brennan 2000, 218.

u kojima se našao nisu u tolikoj mjeri zahtijevali zamjenike upravitelja provincije koliko podređene vojne zapovjednike zadužene za taktičke manevre na bojnopolju s manjim jedinicama Cezarove vojske.⁴² Načelno se radilo o njegovim zamjenicima tijekom ratne sezone ili u trenutku raspoređivanja po zimovnicima diljem Galije. Olakšavali su Cezaru vođenje rata protiv brojčano nadmoćnijeg neprijatelja, no nisu imali administrativne ovlasti provincijalne uprave po kojima bi se mogli svrstati u kategoriju legata – upravitelja. Tek kad je Cezaru postalo bitno imati zamjenika na čelu uprave provincije u kojoj nije osobno prisutan, dobivamo podatak o Titu Labijenu u Cisalpinskoj Galiji – glavnom Cezaru podređenom zapovjedniku od početka do kraja galskih ratova.⁴³

Naš Numerije Ruf pak nipošto ne spada u tu kategoriju. S jedne strane, najviša magistratura koju je držao bila je kvestura i nikada nije imao imperij. U suprotnome, da je njegova politička karijera bila predodređena za najviše magistrature, odmah nakon kvesture postao bi pretor, a ne plebejski tribun.⁴⁴ Može se polemizirati o tome je li Cezaru bilo bitnije imati vjerne plebejske tribune koji bi svojim ovlastima dali političku zaštitu „trijumvirima“⁴⁵ i njihovim

There was a precedent, but it would be wrong to think that the practice of applicable requirements had changed. The precedent was applicable only in special cases, not found in later periods (specifically, Caesar's proconsulship). The well-established practice of delegating imperium to former praetors and consuls was reduced to appointing provincial governors when such a need would arise. In the context of Numerius Rufus and Illyricum, it is immediately clear that Caesar's prolonged stay outside Transalpine Gaul and the circumstances in which he had found himself did not demand deputy provincial governors as much as they demanded subordinate military commanders in charge of tactical maneuvers with smaller units of Caesar's army on battlefields.⁴² In principle, these were his deputies during a war season or at the moment when troops were divided into winter quarters throughout Gaul. They helped Caesar wage the war against a numerically superior adversary, but they lacked the powers of provincial governors that would classify them as legates-governors. Only when it became important to Caesar to have a deputy in the province in which he was not physically present, Titus Labienus is mentioned in Cisalpine Gaul. He had been Caesar's leading commander from the beginning to the end of the Gallic Wars.⁴³

Our Numerius Rufus certainly does not belong into this category. The highest magistracy he held was quaestorship and he never held imperium. Conversely, if his political career was predestined for the highest magistracies,

42 O čemu postoji mnogo podataka. Cezar u komentarima o galskom ratu spominje T. Labijena (1. 10. 3, 1. 21. 2, 3. 11. 1, 4. 38. 1, 5. 37. 7), L. Pizona (1. 12. 7), Kv. Pedija (2. 2. 1, 2. 11. 3), Kv. Titurija Sabina (2. 5. 6, 2. 9. 5, 3. 11. 4), L. Valerija (3. 20. 1), P. Sulpicija Rufa (4. 22. 6), L. Kotu (5. 35. 8), G. Fabija (5. 46. 3, 7. 40. 2, 7. 87. 1, 7. 90. 5, 8. 24. 2, 8. 27. 1), G. Trebonija (7. 11. 3, Caes. [Hirt.] *bell. Gall.* 8. 14. 1), T. Sekstija (7. 49. 1), L. Minucija Bazila (7. 90. 5), G. Kaninija Rebla (Caes. [Hirt.] *bell. Gall.* 8. 24. 2, 8. 26. 1, 8. 30. 2), Kv. Kalena (8. 39. 4). Zanimljivo je da Cezar nigdje ne spominje kao legata P. Licinija Krasa, iako je on vodio operacije. Zapisuje ga kao mladog čovjeka – *adulescens* (1. 52. 7, 3. 7. 2), iako Dion Kasije piše da je bio zapovjednik (39. 31. 2), jednako kao što zapisuje D. Bruta (3. 11. 5, 7. 9. 2, 7. 87. 1) i G. Voklatija Tula (6. 29. 3). Očito su ti ljudi bili toliko mladi da nisu mogli držati nikakvu službenu funkciju. Jednako tako ne zapisuje Kv. Tulija Cicerona kao legata iako je poznato da je morao imati neku funkciju. Naznaka postoji u 5. 24. 2. Za studiju o Cezarovim legatima, gdje se polemizira i oko nekih još ne posve sigurnih legata, vidi K. Welch 1998.

43 Kontekst je poznat – japodski napad na Tergeste i Akvileju pokazao je da provincija zahtijeva dugotrajniju prisutnost prokonzula ili njegova zamjenika. F. Milivojević 2017, 226 ff. Izbor Labijena bio je posljedica okolnosti trenutka i uhodane prakse. Iako su Vercingetorigovim porazom kod Alezije borbe u Galiji prešle svoj vrhunac, postojali su povremeni manji otpori zbog kojih je bilo jasno da Cezar još ne može napustiti svoju vojsku. Labijenova prisutnost u Transalpinskoj Galiji pak nije bila posve nužna. Dapače, često je neovisno o Cezaru vodio operacije u slučajevima kad bi se pojavilo više žarišta problema. Najpoznatiji primjer zbio se u ljeto 52. g. pr. Kr. – dok je Cezar jurišao na Vercingetorigove pozicije u bitci kod Gergovije, Labijen je istovremeno gušio pobunu Sesona i Parisa na daljnjem sjeveru tadašnje Galije. Caes. *bell. Gall.* 7. 57–62. Ista je situacija, manjeg intenziteta, bila 51. g. pr. Kr. Okolnosti japodskog napada i posljedica Vercingetorigova poraza navele su Cezara da donese opravdanu odluku o podjeli vojske – osobno je ostao u Galiji da bi se pozabavio otporima manjih zajednica nakon Alezije, dok je s vlastitim znakovljem u Cisalpinsku Galiju poslao Labijena, kojemu je dužnost zamjenskog upravitelja provincije produljena i na narednu godinu, sve do početka građanskog rata. Caes. (Hirt.) *bell. Gall.* 8. 52. 2–3. Također, tijekom Cezarove invazije na Britaniju, Labijen je kao njegov zamjenik držao teritorij Trevira tijekom ustanka. Caes. *bell. Gall.* 5. 8. 1, 5. 11. 3–4, 5. 23. 4, 5. 24. 2, 5. 37. 7; 46. 4; 5. 47. 4–5, 5. 47. 53, 5. 47. 55–58; Cic. *Quint. fr.* 3. 8. 2; Dio 40. 11; Oros 6. 10. 10–12.

44 Ovakav *cursus honorum* imale su osobe kojima je granica političke karijere bila kvestura i nisu mogli „preći u viši razred“ preture i konzulata. Obično su u takvim situacijama prihvaćali poziciju plebejskog tribuna i tako utjecali na političke okolnosti u ime svojeg patrona. Jedan od boljih primjera je P. Klodije. Detaljnije u W. J. Tatum 1999.

45 Ili otvorenim saveznicima, s obzirom na to da se na pakt Cezara, Pompeja i Krasa u modernoj historiografiji ne gleda striktno kao na „prvi trijumvirat“ već „otvoreno savezništvo“. Npr. E. Badian 2014, 143.

42 Of which there are numerous sources. In his comments on the Gallic War, Caesar mentions T. Labienus (1. 10. 3, 1. 21. 2, 3. 11. 1, 4. 38. 1, 5. 37. 7), L. Piso (1. 12. 7), Q. Pedius (2. 2. 1, 2. 11. 3), Q. Titurius Sabinus (2. 5. 6, 2. 9. 5, 3. 11. 4), L. Valerius (3. 20. 1), P. Sulpicius Rufus (4. 22. 6), L. Cotta (5. 35. 8), G. Fabius (5. 46. 3, 7. 40. 2, 7. 87. 1, 7. 90. 5, 8. 24. 2, 8. 27. 1), G. Trebonius (7. 11. 3, Caes. [Hirt.] *bell. Gall.* 8. 14. 1), T. Sextius (7. 49. 1), L. Minucius Basilus (7. 90. 5), G. Caninius Reblus (Caes. [Hirt.] *bell. Gall.* 8. 24. 2, 8. 26. 1, 8. 30. 2), Q. Calenus (8. 39. 4). Interestingly, Caesar never mentions P. Licinius Crassus as a legate, although he led some operations. He mentions him as a young man – *adulescens* (1. 52. 7, 3. 7. 2), although Dio Cassius mentions that he was a commander (39. 31. 2), just like he mentions D. Brutus (3. 11. 5, 7. 9. 2, 7. 87. 1) and G. Volcatius Tullus (6. 29. 3). These men were obviously too young to hold an official function. He also does not mention Q. Tullius Cicero as a legate, although it is known that he must have held some function. There is an indication in 5. 24. 2. For a study of Caesar's legates, where some not yet positively confirmed legates are discussed, see K. Welch 1998.

43 The context is well-known – the lapodes' raid on Tergeste and Aquileia showed that the province required a prolonged presence of a proconsul or his deputy. F. Milivojević 2017, 226 ff. Labienus' appointment was the result of both circumstances and an established practice. Although the Gallic War passed its climax after the defeat of Vercingetorix, occasional resistance still endured and it was clear that Caesar could not leave his troops yet. Nevertheless, Labienus' presence in Transalpine Gaul was not particularly necessary. Indeed, where there were several points of resistance, he would lead operations independently of Caesar. The best known example took place in summer of 52 BC: When Caesar was charging on Vercingetorix' positions in the Battle of Gergovia, Labienus was crushing the rebellion of the Senones and Parisii in far north of the then Gaul, Caes. *bell. Gall.* 7. 57–62. A similar situation, albeit of a lower intensity, took place in 51 BC. The circumstances of the lapodic raid and the consequences of Vercingetorix' defeat forced Caesar to make a justified decision and split the army: He himself stayed in Gaul to deal with the resistance of smaller communities after Alesia and he sent Labienus with his own insignia to Cisalpine Gaul. Labienus' duty of provincial deputy governor was extended to the following year, until the beginning of the Civil War. Caes. (Hirt.) *bell. Gall.* 8. 52. 2–3. Also, during Caesar's invasion on Britain, Labienus – as his deputy – controlled the territory of the Treviri during the revolt. Caes. *bell. Gall.* 5. 8. 1, 5. 11. 3–4, 5. 23. 4, 5. 24. 2, 5. 37. 7; 46. 4; 5. 47. 4–5, 5. 47. 53, 5. 47. 55–58; Cic. *Quint. fr.* 3. 8. 2; Dio 40. 11; Oros 6. 10. 10–12.

saveznicima, pa bi Numerijev *cursus honorum* mogao biti planiran kao što je vjerojatno bio P. Klodijev. No činjenica je da Numerije nije držao preturu ili konzulat, a nije riječ ni o specijalnom slučaju na temelju kojeg bi se uopće mogao kandidirati na mjesto zamjenika upravitelja provincije s delegiranim imperijem.⁴⁶ Uostalom, s druge strane, u rijetkim slučajevima kada su literarni podatci o prisutnosti legata u provincijama potvrđeni epigrafičkim nalazom, titula s imperijem u većini se slučajeva zapisivala dosljedno. Primjerice, natpis Gaja Saluvija Nazona dokazuje da je bio *legatus pro praetore* u Aziji 73. gr. pr. Kr.,⁴⁷ kao i za Gneja Kornelija Lentula Marcelina⁴⁸ (iako je riječ o grčkom natpisu), za razliku od natpisa⁴⁹ iz istog vremena i pohoda gdje se spominju samo legati bez imperija.⁵⁰

Numerije Ruf na cjelovitom je natpisu spomenut samo kao legat i nema nikakvih dodataka koji bi upućivali na to da je držao delegirani imperij. Iako je načelno moguće pretpostaviti da Numerije predstavlja izuzetak, vjerojatnost istinitosti takve tvrdnje jednaka je onoj da je išao u Ilirik kao dio izaslanstva (*decem legati*) sa zadatkom uređenja provincije ili kako bi vodio rat na čelu legije ili veće vojske. Bilo kakvo argumentiranje takvih tvrdnji izrazito je nategnuto i udaljava čitatelja od možda najbitnije informacije o Numeriju Rufu, a koja indirektno ukazuje na to da Cezar nije poslao Numerija u Ilirik kako bi bio dijelom izaslanstva o uređenju provincije, da vodi rat (ili s vojskom osigura lu) te bude njegov zamjenik s imperijem. Jednostavno, Numerije je poslan u Ilirik jer je imao iskustva u rješavanju problema koji su ga očekivali odmah po dolasku na istočni Jadran.

Naime, koliko god fragmentarni i oskudni bili podatci o Numerijevoj političkoj i vojnoj (?) karijeri, u modernoj historiografiji gotovo se u potpunosti zanemaruje podatak koji upućuje na to da Numerijevo zaduženje na Isi uopće nije bilo slučajno, već planirano. Treba ponovno naglasiti kako je Cezarov pravorijek u Akvileji pokušao urediti odnose između već postojećeg i doseljeničkog stanovništva srednje Dalmacije. Nezadovoljstvo jedne ili druge strane moglo se očekivati pa je garancija pravorijeka bila nužna jednako kao i prisutnost čovjeka koji može voditi računa o tome da se Cezarova odluka provede na terenu. No, iako je takvo zaduženje mogao dobiti bilo koji od Cezarovih legata koji bi, predstavljajući

immediately after his quaestorship he would become a praetor, not a plebeian tribune.⁴⁴ It is debatable whether it was more important to Caesar to have loyal plebeian tribunes whose powers would ensure political protection to the "triumvirs"⁴⁵ and their allies. If so, Numerius' *cursus honorum* could have been planned, just like was probably the case with P. Clodius. But the fact remains that Numerius was neither a praetor nor a consul, nor was his a special case that would entitle him to become a candidate for the post of deputy provincial governor with delegated imperium.⁴⁶ After all, in rare cases when epigraphic finds confirm the literary sources about the presence of legates in provinces, the titles with imperium are usually written consistently. For example, the inscription dedicated to Gaius Salluvius Naso indicates that he was a *legatus pro praetore* in Asia in 73 BC.⁴⁷ The inscription dedicated to Gnaeus Cornelius Lentulus Marcellinus⁴⁸ indicates the same (although the inscription is in Greek). Unlike them, there are inscriptions⁴⁹ from the same period and from the same campaign in which only legates without imperium are mentioned.⁵⁰

The complete inscription mentions Numerius Rufus only as a legate. There are no designations indicating that he held delegated imperium. Although, in principle, it is possible to assume that Numerius was an exception, the probability that this was true would be equal to the probability of the claim that he came to Illyricum as part of a delegation (*decem legati*) in order to restore order in the province or to participate in war by commanding a legion or a larger military unit. Any arguments for such claims are very far-fetched and draws the reader's attention away from perhaps the most important information about Numerius Rufus, the one that indirectly proves that Caesar did not send Numerius to Illyricum as part of the delegation supposed to restore order, to wage war (or deploy troops on Issa to protect it) or to be his deputy with imperium. Simply, Numerius was sent to Illyricum because he was experienced in solving the problems that were awaiting him as soon as he arrived to Eastern Adriatic.

46 Također, velika je vjerojatnost da je po *Lex Vatinia* Cezar mogao imenovati tek jednog zamjenika upravitelja provincije s propretorskim imperijem, što je napravio s Titom Labijenom, a ne Numerijem Rufom. Detaljnije vidi T. Brennan 2000, 36 ff.

47 *C. Salluio C. Nasoni leg. pro. pr.* CIL I 743 = ILS 37. Radi se o dvojezičnoj dedikaciji zajednice zapadne Frigije Nazonu. T. Brennan 2000, 563, posebno bilj. 298 (notes to chapter fourteen).

48 Jednog od Pompejevih propretorskih legata u Kireni. SIG³ 750.

49 SIG³ 748.

50 Također imamo propretorskog legata M. Antonija u Kilikiji. ILLRP 342. Postoji dosta literarnih primjera, npr. najvjerojatnije sina M. Popilija Lena na Kosu, L. Lolija na Kosu i P. Atilija (Pompejevi legati u ratu protiv pirata), M. Pupija Pizona itd. T. Brennan 2000, 236, 410, 412, 495 ff.

44 Such *cursus honorum* was reserved for the persons whose limit in their political career was quaestorship. They could not "cross to the higher class" of praetorship and consulship. In such situations they would usually accept the position of plebeian tribune and thus influence the political circumstances on behalf of their patron. A good example is the one of P. Clodius. More in W. J. Tatum 1999.

45 Or open allies, since modern historiography does not perceive the pact between Caesar, Pompey and Crassus strictly as the "first triumvirate", but rather as an "open alliance". E.g. E. Badian 2014, 143.

46 It is also very likely that, by *Lex Vatinia*, Caesar could appoint only one deputy provincial governor with propraetorian imperium. So he appointed Titus Labienus and not Numerius Rufus. More on this in T. Brennan 2000, 36 ff.

47 *C. Salluio C. Nasoni leg. pro. pr.* CIL I 743 = ILS 37. It is a bilingual dedication of the West Phrygian community to Naso. T. Brennan 2000, 563, particularly n. 298 (notes to chapter fourteen).

48 One of Pompey's propraetorian legates in Cyrene. SIG³ 750.

49 SIG³ 748.

50 There is also the propraetorian legate M. Antonius in Cilicia. ILLRP 342. There is ample evidence in literature, e.g. (most likely) the son of M. Popilius Lenus on the island of Kos, L. Lollius on Kos and P. Atilius (Pompey's legates in the war against pirates), M. Pupius Piso etc. T. Brennan 2000, 236, 410, 412, 495 ff.

Cezara autoritetnim nastupom zahtijevao provedbu već definiranih odrednica pravorijeka, očito je problematika bila puno kompleksnija i zahtijevala implementaciju, pa čak i adaptaciju određenih stavki na licu mjesta. Na takav zadatak nije mogao biti poslan bilo koji legat, pogotovo u trenutku kada su Cezar i njegovi najiskusniji zapovjednici i suradnici zaokupljeni problematičnom pobunom Veneta u Galiji i nadolazećim sastankom u Luki. U Ilirik je morao biti poslan netko s iskustvom koje garantira autonomno donošenje kvalitetnih odluka u važnim trenucima i balansiranje zainteresiranih strana u okvirima kompleksnih tumačenja „prava“ Rimljana u odnosu na već postojeće stanovništvo za trgovanje, zemlju i njezin najam u provincijama. A koga je bolje poslati na takav zadatak nego Kvinta Numerija Rufa, legata koji je to već radio u Africi 60. g. pr. Kr.

Upravo taj, jedan jedini konkretni podatak o Numerijevoj ranijoj karijeri, natpis iz Utike, datiran u 60. g. pr. Kr., ukazuje na to da je Numerije u provinciji Africi kao kvestor uređivao odnose i prava između doseljenih rimskih građana i već postojećeg stanovništva pozicioniranog u gradovima koji su izgubili municipalni status.⁵¹ U trenutku kada je većina zemljišta pretvorena u *ager publicus p. R.* te je dio zemljišta postao *ager censorius* kojim su upravljali rimski cenzori u korist rimskih građana kojima su je iznajmljivali, Numerije je u tom administrativno kompleksnom okruženju osigurao postojećim zajednicama (*Muxi, Gususi, Zeugei*) dio zemlje iako su prethodno izgubili municipalna prava. Nije postojala garancija da tu zemlju Rim jednom neće preuzeti, prodati i iznajmiti nekome drugome, međutim u to je vrijeme Numerije svojim djelovanjem osigurao mir u odnosima između sve većeg broja profita željnih Rimljana i postojećeg stanovništva. Zbog tih uspjeha *stipendarii* vodećih zajednica podigli su mu statuu s posvetnim natpisom, na temelju čega danas znamo za taj događaj u povijesti.⁵²

Prema tome, Kvint Numerije Ruf nije slučajno završio u Iliriku u trenutku kada se događaju slični problemi između doseljenog i već postojećeg stanovništva. Može se reći da je bio gotovo pa savršen odabir. Njegova privrženost popularima, neustrašivost u napadu na Cicero na 57. g. pr. Kr. i prethodno iskustvo u Africi Cezaru su bili sasvim dovoljan pokazatelj koga treba poslati na Isu nakon završetka akvilejskog sastanka s poslanstvom iz Ilirika. U svojstvu Cezarova osobnog izaslanika koji treba garantirati provedbu i sigurnost pravorijeka, Numerije je 56. g. pr. Kr. poslan u Ilirik da samostalno djeluje po Cezarovim naputcima te intervenira kada je potrebno. Samo njegova prisutnost mogla je garantirati uspješno rješenje

As fragmentary and scarce as the information about Numerius' political and military (?) career may be, modern historiography almost completely ignores that fact suggesting that Numerius' appointment on Issa was planned, not accidental. We should mention here again that Caesar's judgment in Aquileia aimed at regulating the relations between the existing population of Central Dalmatia and the newcomers. As some dissatisfaction of either side was to be expected, the judgment had to be guaranteed by sending there a man who would make sure that Caesar's decisions were implemented on the spot. Although any of Caesar's legates could have been appointed there in order to use authority in representing Caesar and demanding implementation of the already defined aspects of the judgment, the issues on the spot were clearly much complicated and required implementation – and even adaptation – of certain aspects on site. Not any legate could be sent on such a mission, particularly in the moment when Caesar and his most experienced commanders and associates were engaged in the complex Veneti revolt in Gaul and in the forthcoming conference in Lucca. The person to be sent to Illyricum had to have experience that would guarantee high-quality autonomous decision-making in important moments and maintaining balance between interested parties so as to fit the interpretation of Roman "rights" to trade, land and renting of land in the provinces as against the rights of the already existing population. And who would be a better candidate for such a mission than Quintus Numerius Rufus, a legate who was on the same mission in Africa in 60 BC.

This single piece of information about Numerius' earlier career, found in an inscription in Utica and dated to 60 BC, indicates that Numerius, when he was a quaestor in Africa, regulated the relations and rights between the Roman settlers and the existing population living in the cities that had lost its municipal status.⁵¹ In the complicated administrative environment, in the times when most of the land plots had been converted into *ager publicus p. R.* and when some of the land had become *ager censorius* run by Roman censors on behalf of the Roman citizens to whom they were renting the land, Numerius made sure that the already existing population (*Muxi, Gususi, Zeugei*) have the right to some of the land, although they had lost their municipal rights. There was no guarantee that Rome would not confiscate the land some day and sell it or rent it to someone else, but Numerius managed to ensure peace between the growing number of profit-seeking Roman settlers and the existing population. Honoring him for this success, the *stipendarii* of the local communities erected

51 CIL I 2.2513 = ILS III 9482. T. Broughton 1952, 184 pretpostavlja da se radi o 60. g. pr. Kr. jer je to zadnji mogući datum.

52 M. Rostovzeff 1926, 278. Nismo sigurni u postojanje statue. Vidi Rostovzeffov dokazni materijal.

51 CIL I 2.2513 = ILS III 9482. T. Broughton 1952, 184 assumes it was in 60 BC because it is the last possible date.

postojeće situacije.⁵³ Nemamo podataka je li otišao iz Ilirika ili je u njemu ostao, što nije nimalo čudno s obzirom na to da nije poznata sudbina mnogih Cezarovih legata i podređenih zapovjednika. Sve što se sigurno može reći jest da Numerijevo zaduženje proizlazi iz okolnosti vremena, njegove prošlosti i Cezarove potrebe da u Iliriku ima svojeg iskusnog legata. Naposljetku, otvorenim je ostavljeno pitanje u kolikoj mjeri izbor za patrona Ise ukazuje na Numerijevu blagonaklonost jednoj strani u sporu s doseljenim rimskim elementom ili pokušaj Isejaca da u nepovoljnoj situaciju na bilo koji način privuku vladajuću stranu. Nadajmo se da na adekvatno tumačenje takvih pitanja, i mnogih drugih koja mogu proizaći iz ispitivanja problematike Numerijeve prisutnosti na Isi, nećemo čekati sljedećih pola stoljeća.

a statue with a votive inscription – which is how we know that this event had taken place.⁵²

Therefore, it was no accident that Quintus Numerius Rufus ended up in Illyricum in the moment when there were similar problems between the settlers and already existing population. We can say that the choice was almost perfect. His loyalty to the Populares, his fearless attacks on Cicero in 57 BC and his earlier experience in Africa were seen by Caesar as a clear indication who should be sent to Issa after the Aquileia meeting with the delegation from Illyricum. In the capacity of Caesar's personal envoy supposed to guarantee and ensure Caesar's judgment, Numerius was sent to Illyricum in 56 BC to act independently on Caesar's instruction and to intervene when necessary. Only his presence could guarantee successful resolution of the existing situation.⁵³ We do not know if he left Illyricum or stayed there. This is no strange because the fate of many of Caesar's legates and subordinate commanders remains unknown. All we can safely say is that Numerius' appointment was a result of the current circumstances, his past experience and Caesar's need to have an experienced legate in Illyricum. And finally, it remains to be seen does proclaiming Numerius the patron of Issa indicates his benevolence to one party in the conflict with Roman settlers or an attempt of the Issaeans to win Numerius' favor in a disadvantageous situation. Let us hope we will not have to wait for another half a century for an adequate interpretation of these questions and of many others that may arise from the research of Numerius' presence on Issa.

53 Pri čemu ne treba isključiti da je Cezar računao s time da legat kojeg bude poslao mora imati iskustva, jer su se očekivali problemi.

52 M. Rostovzeff 1926, 278. We are not certain that there was a statue. See Rostovzeff's evidence.

53 We should not rule out the possibility here that Caesar took it for granted that the legate who was to be sent there had to be experienced, for problems were expected in the province.

Kratice / Abbreviations

- BE – *Bulletin épigraphique, Paris: Association des études grecques*
 CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1828.
 ILLRP – *Inscriptiones Latinae Liberae Rei Publicae*, Degrassi, A. (ed), Firenze, vol. I, 1972; vol. II, 1963.
 ILS – *Inscriptiones Latinae Selectae*, Dessau, H. (ed), Berlin, 1892–1916.

Literatura / Bibliography

- Badian, E. 1965 – M. Porcius Cato and the Annexation and Early Administration of Cyprus, *Journal of Roman studies* 55 (1–2), Cambridge, 110–121.
- Badian, E. 2014 – Julius Caesar, in: Hornblower, S., Spawforth, A. (eds.), *The Oxford Companion to Classical Civilization*, second edition, Oxford, 142–146.
- Baldson, J. P. V. D. 1962 – Roman History, 65-50 B. C.: Five Problems, *Journal of Roman Studies* 52 (1–2), Cambridge, 134–141.
- Bandelli, G. 2004 – Momenti e forme nella politica illirica della Repubblica romana (229 – 49 a. C.), in: Urso, G. (a cura di), *Dall'Adriatico al Danubio. L'Illyricum nell'età greca e romana. Atti del convegno internazionale*, Cividale del Friuli 25 – 27 settembre 2003, Pisa, 95–139.
- Bilić-Dujmušić, S., Milivojević, F. 2018 – Cezarov posjet Iliriku 57./56. g. pr. Kr., *Acta Illyrica* 2, Sarajevo, 61–82.
- Brennan, T. C. 2000 – *The Praetorship in the Roman Republic*, Vol. I–II, New York.
- Broughton, T. R. S. 1952 – *The Magistrates of the Roman Republic*, Vol. II, 99 B. C.–31. B. C., New York.
- Brunšmid, J. 1898 – *Dei Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*, Vienna.
- Chase, G. D. 1897 – The Origin of Roman Praenomina, *Harvard Studies in Classical Philology* 8, Cambridge, 103–184.
- Čače, S. 1999 – Manijski zaljev, Jadastini i Salona, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 90–91, Split, 57–87.
- Džino, D. 2010 – *Illyricum in Roman politics 229 B.C.-A.D. 68*, Cambridge.
- Gabričević, B. 1968 – Antički spomenici otoka Visa, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 17 (1), Split, 5–60.
- Gabričević, B. 1970 – Issa i njezin patron Q. Numerius Rufus, u: Mirosavljević, V., Rendić-Miočević, D., Suić, M. (ur.), *Adriatica praehistorica et antiqua. Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb, 553–562.
- Grillo, L. 2015 – *Cicero's De Provinciis Consularibus Oratio, Introduction and Commentary by Luca Grillo*, New York.
- Gruen, E. S. 1995 – *The Last Generation of the Roman Republic*, revised ed., Berkeley – Los Angeles.
- Girardet, K. M. 1992 – Imperium und provinciae des Pompeius seit 67 v. Chr., *Cahiers du Centre Gustave Glotz* 3 (1), Paris, 177–188.
- Jameson, S. 1970 – Pompey's Imperium in 67: Some Constitutional Fictions, *Historia* 19, Wiesbaden, 539–560.
- Karster, R. A. 2006 – *Marcus Tullius Cicero, Speech on Behalf of Publius Sestius*, translated with introduction and commentary by Robert A. Karster, Oxford – New York.
- Lintott, A. 1999 – *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford.
- Matijašić, R. 2009 – *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb.
- Milivojević, F. 2017 – *Cezarov Ilirik*, Disertacija (neobjavljeno), Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Münzer, F. 1937 – Q. Numerius Rufus, u: *Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus-Ziegler, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft XVII (2), Numen bis Olympia*, Stuttgart.
- Mommsen, T. 1874 – *Römisches Staatsrecht*, Vol. II (1), Leipzig.
- Oliphant, S. G. 1916 – Caesar B. G, III, 12, 1-A. Review and an Interpretation, *The American Journal of Philology* 37 (3), Baltimore, 282–299.
- Prag, J. R. W. 2014 – The Quaestorship in the Third and Second Centuries BC, in: Dubouloz, J., Pittia, S., Sabatini G. (eds.), *L'imperium Romanum en perspective. Les savoirs d'empire dans la République romaine et leur héritage dans l'Europe médiévale et moderne*, Actes du Colloque tenu à Paris les 26 – 28 novembre 2012, dans le cadre du laboratoire ANHIMA (UMR 8210), Besançon, 193–209.
- Premmerstein, A. von 1924 – Legatus, *Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus-Ziegler, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, col. 1133–1149.
- Roddaz, J. M. 1992 – Imperium: nature et compétences à la fin de la République et au début de l'Empire, *Cahiers du Centre Gustave Glotz* 3 (1), Paris, 189–211.
- Rolfe J. C. 1918 – Brutus and the Ships of the Veneti, *Classical Weekly* 11 (14), Baltimore, 106–107.
- Rostovzeff, M. I. 1926 – *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford.
- Russell, A. G. 1933 – The Procedure of the Senate, *Greece and Rome* 2 (5), Cambridge, 112–121.
- Schleussner, B. 1978 – *Die Legaten der römischen Republik. Decem legati und ständige Hilfsgesandte*, Freiburg im Beisgau.
- Sherk, R. H. 1969 – *Roman Documents from the Greek East, Senatus consulta and epistulae to the Age of Augustus*, Baltimore.
- Suić, M. 1958 – O municipalitetu antičke Salone, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 60, Split, 11–42
- Suić, M. 1966 – Marginalije uz isejsko poslanstvo Cezaru, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 68, Split, 181–194.
- Suić, M. 2003 – *Antički grad na istočnom Jadranu*, 2. izmijenjeno i dopunjeno izd., Zagreb.
- Šašel Kos, M. 2005 – *Appian and Illyricum*, Ljubljana.
- Tatum, W. J. – *The Patrician Tribune Publius Clodius Pulcher*, Chapel Hill.
- Taylor, L. R. 1960 – The Voting Districts of the Roman Republic: The Thirty-five Urban and Rural Tribes, *Papers and Monographs of the American Academy at Rome* 20, Rome.
- Veer, J. A. G. van der 1939 – Caesar's Campaign against the Maritime States: (De Bello Gallico, iii. 7–17), *Greece and Rome* 8 (23), Cambridge, 65–73.
- Welch, K. 1998 – Caesar and his officers in the Gallic War Commentaries, in: Welch, K., Powell, A. (eds.), *Julius Caesar as artful reporter: the war commentaries as political instruments*, London, 85–110.
- Wilkes, J. J. 1969 – *Dalmatia*, London.